

Анатолій Дімаров

**І БУДУТЬ
ЛЮДИ**

Частина 2

Харків
«Фоліо»
2024

ЧАСТИНА ДРУГА

Відколи Олеся втекла із Федьком, мало що змінилося на хуторі Іваськах. Все йшло, як із діда-прадіда заведено, і всі революції та світові катаклізми, що глухим відгомонам докочувались аж сюди, не в змозі були вирвати цупке те коріння, що його глибоко в землю пустив рід Івасют.

Ще не так давно Оксен був нижче трави, тихше води. Із страхом уставав, із страхом і лягав. Все чекав, що от-от прийде із своїми комнезаможами Ганжа та й витурить на всі чотири із власного двору. Клав на стіл напоказ, для чужого завидючого ока, таку хлібину, що її страшно було й до рук узяти: остюк на остюкові, одвійок на одвійкові. Пильнував, аби на столі не було й крихти від іншого, світлішого хліба, що його потай споживали Івасюти: ану ж хтось заскочить.

Для того й тримали пса на припоні. Не пес — ведмідь. Вищирить ікла — так смертю й повіє! Гаркне осатанілим бацищем — так душа і затерпне! Нащо вже свої — і то остерігалися ставати до звірюки спиною. А Таня... що вже про Таню й казати! І досі не може забути, як розправився новий сторож із гончаком одного мисливця, що забрів напиться води: доки гість дякував господарям за смачну водицю, Івасютин рудий чорт по-своєму пригостив гончака —

налетів, підім'яв, рвонув за горло — і боком, боком пішов нещасний гончак, поливаючи гарячою собачою кров'ю втоптаний сніг, а потім захитався і впав, гасячи в скляніючих очах жорстоке зимове сонце.

Хазяїн гончака вітром вилетів із хати. Приклався, бабахнув у душогуба, що аж ланцюг рвав, спинаючись на товстенні задні лапи, та Господь не допустив — пронесло весь шріт стороною, а стрельнути вдруге не дав уже Йван. Вискочив із стайні, наставив на розгніваного мисливця гноем замазані вила: спробуй ще раз — так і зависнеш! І той лише сплюнув та й потягнув, неборака, із двору: будьте ви прокляті з отакою гостинністю!

Тож Таня ніяк не могла звикнути до оцього, ось уже другого сторожа, бо той, перший, що його привіз два роки тому Оксен, так і не прижився до їхнього двору. Чи то відрубаний Іваном хвіст, чи то ще якась люта образа ятрила собачу душу, тільки в ту ж ніч перегриз новий поселенець товстий ремінь-сирець та й майнув, сіромаха, додому.

Оксен запріг Мушку, лаючись, поїхав за втікачем. Повернувся аж надвечір: мандрівник-невдаха лежав зв'язаним бранцем — хоч зразу під ніж.

— Припни на ланцюг, а то знову втече, — наказав Оксен старшому синові — Бо мені тільки й роботи, що світ за очі їздити!

Забачивши Івана, пес загарчав, засмикав скривавленим цурпалком хвоста.

— Бач, пам'ятає! — розсміявся Іван.

— Ще б не пам'ятав!

Як цього разу вдалося звільнитися чорному бунтареві, хіба один Бог знав. «Не обійшлося без нечистої сили», — роздивлявся Оксен цілісінький ланцюг, що лежав коло

будки. Сердитий, нагримав на сина, а той навіть не пробував огризатися: адже добре пам'ятав, що надійно прив'язав за кільце, ще й посмикав, перевіряючи!

— Знову день пропав! — бідкався Оксен, запрягаючи Мушку. — І понесла ж мене лиха година за цією нечистою силою, прости, Господи, грішного!

Привізши втікача іще раз, тепер уже припинали удвох: батько і син. Просунули заціпку в кільце, прикрутили дротом:

— Теперечки хіба шо зубилом рубати! Здохне — не скине!

Тоді пес заходився гризти ланцюг. Гриз день і ніч з божевільною впертістю, аж ікла тріщали, і той неугавний брязкіт заліза виповнював увесь двір, переслідував людей мото-рошною непоступливістю.

Таня виносила їжу — пес навіть не нюхав миску.

Оксен гримав на тварину — вона мовби оглухла.

Іван кілька разів бив палюгою, видираючи з міцно ступленої пащеки ланцюг, але теж не вдіяв нічого.

Пес гриз і гриз, стираючи зуби, раннячи ясна, кривавою піною покриваючи ланцюг, наче було те залізо його найсмертельнішим ворогом і лишалося або перегризти оті закривавлені кільця, або сконати.

Врешті Оксен не витримав. І не стільки отого жахного тріскоту, скільки Таниних сліз. Ще раз застріг Мушку, скинув непослуха на воза, повіз до хазяїна. Простіше було б відпустити, хай би сам біг, а то й здихав по дорозі, дак гроші ж за нього плачені, — за гроші, а не за якийсь там спасибі!

Дядько довго не хотів брати назад, а ще більше — повертати гроші. Оксен страхав Богом, дядько напирив на совість. Переміг таки Бог, хоч і довелося поступитися з-за

відрубаного хвоста, «бо я ж вам давав собаку як собаку, а ви повертаєте чорти його батька зна й що, аж стидно дивитися!»

— Два рублі відрубав дурною сокирою! — докоряв Оксен Іванові, розпрягаючи Мушку.

— Дак хіба ж я знав!..

— А голова на плечах навіщо?

Іван нічого не відповів. Щосили шарпонував Мушку за вуздечку, виводячи з голобель.

— Посмикай мені, посмикай! — посварився Оксен. — Іч, розумні які стали: батькові уже й слова сказати не можна!

До вечора не розмовляли поміж собою. Іван усе супився, ховаючи од батька сердиті очі, Оксен хитав у бік ікон головою: бачиш, Боже, які тепер діти?

Вже за вечерю Іван перший порушив важку мовчанку:

— То отак без сторожа й будемо?

— Тебе припнемо. — Образа на сина перекипіла, вляглася, і він відразу ж додав: — От завтра, як Бог дасть гарну днину, з'їздимо до одного хазяїна...

— А в нього що, собачий розплідник? — перебив Іван батька.

— Іване! — пропік непокірного сина осудливим поглядом Оксен...

Так на дворі Івасют з'явився новий сторож — Бровко.

Цей не гриз кільця, не поривався додому: як сів на ланцюг, так і став давати усьому лад. В перший же день роздер на шмаття kota. Загнав Івана у кут між коморою й хлівом, затиснув так, що той ледве одбився лопатою. І вже під вечір прокусив Альощі, що виніс йому їсти, долоню.

Оксен навіть не розсердився, побачивши синову закривавлену руку. Стукнув легенько Олексія по потилиці, незлостиво сказав:

— Чого, дурню, ліз? Не бачиш, які зуби!

Іван уже й не думав брати сокиру — рубати хвоста. Бо доки такого ухопиш за хвіст, він і ногу тобі відгризе! Бач, як світить червонючими очима! Бач, як ширить запінені ікла! Недаремно ж хазяїн сказав стерегтися, доки псюра трохи обвикнеться. «Бо йшов учора сусідський Микола в новому галіхве, щоб похвастати перед моєю дівкою... Цілісіньке літо заробляв на те галіхве, бідолаха... Ото йшов, та й не дійшов: наздогнав його оцей анцибол біля самісінького порога та й обніс галіхве і ззаду, і спереду. Та так же, клятий, постарався, що побіг той парубок додому — весь іконостас на виду! Тільки й того, що пасок уцілів та одна холоша при самій халяві...»

Що ж, Івасютам такого сторожа й треба. Бо, слава Богу, знову є що стерегти. Тепер настав лад. Ніхто вже не лізе та не зазира до комори — скільки там засипано та припасено. Відсіявся, віджався, одмолотився, заплатив продподаток, а до решти — зась! Я тут хазяїн, що хочу — продам, де захочу — куплю, скільки хочу — придбаю, бо сама ж власть, порозумнішавши на голодних харчах, велить збагачуватись. І не сунься до мене, товаришу Ганжа, із своїми голодранцями, бо тепер і на тебе знайдеться управа. Хочеш жити у мирі — дай мені волю робити те, що я сам забажаю. Бо почитай, що у газетах ниньки пишеться: хазяїн — основна хвигура на селі, хазяїн, а не якийсь там голоштанник, що зроду-віку своєї земельки не мав, не знає, чим вона й пахне, і з голодного розуму пнеться у пани та начальники!

Бо хто ниньки при владі? Останнє ледащо, що дивиться на роботу, як чорт на ікону.

І Оксен, що зовсім уже був підупав у двадцять третьому духом, що кидався у відчаї до Бога: «Порятуй, захисти, укажи!..», — що не знав уже, з якого боку й підступитися до Ганжі, аби хоч трохи вмилостити, умастити його, потроху-потроху повнився колишньою самовпевненістю і вже відважувався надягати до церкви синю добротну чумарку, а не стару, ношену-переношену дранку, що в ній порався по хазайству.

Особливо повеселішав Оксен, як одного разу з'їздив у Ярьськи — до всеукраїнського старости, що проїжджав через Полтавщину.

Всеукраїнський староста не осліпив їх, як того сподівалися, царською величчю, не приголомшив губернаторською пиховитістю. Був у простенькому робітничому піджачку, у вишитій червоними та чорними хрещиками полотняній сорочці, — ну звичайнісінький тобі дядько! — зустрівся б з отаким десь на вулиці — й не оглянувся б. Запросивши їх до вагона, вгощав чаєм, і вони, обережно тримаючи тонкі склянки поміж заскорузлими пальцями, витираючи шапками розпарені лоби, все приглядалися та примірялися, вижидаючи слушної хвилини, аби запитати про оте основне, заради чого, покидавши гарячу роботу вдома, з'їхалися за багато верстов до цього вагона.

Посміюючись на оті селянські хитрощі, Петровський (не один уже раз приймав отаку делегацію!) з грубуватою одвертістю сказав:

— От що, дядьки! Їдьте собі спокійно додому та працюйте. І ніхто вас не буде чіпати. Нам хоч і чорт з рогами, лиш би хліб давав.

Іменинником повертався додому Оксен. Доїхав до свого лану — не витримав: зліз, пройшовся по озимині, що густою щіткою визеленила його рівні, як стіл, десятини, присів, провів долонею по молодих пружних стеблах (ляж — не прогнеться!), жадібно вдихнув із дитинства знайомі й милі гіркуваті пахощі прогрітої сонцем землі. А над ним, аж подзвонюючи від кришталевої прозорості, розгорталася весняна благодать. Земляною зеленню і небесною блакиттю. Цнотливою білизною хмаринок і по-хлоп'ячому несміливою зальотністю вітру. Маревним тремтінням попри самого обр'ю й золотистим теплом. І такою чарівною, такою бадьорою свіжістю, що аж серце замре, аж в грудях залоскоче від легкої раптової радості!

Що, здавалося б, іще треба Оксенові! Ось твоя земля, твоя праця, он твоя оселя, твій затишок, твоя дружина й сини — твоя повна чаша, з якої скільки не пий, ніколи не вип'єш до дна. Живи — і будь задоволений, роби — і тобі вистачить до самої смерті. І тобі, і дітям твоїм, і онукам, і правнукам. Не бажай собі зайвого, не сушися захланністю, не гризись ненаситністю — живи, як заповів тобі Бог. Бо не візьмеш нічого з собою в могилу. В отой тісний світ, де труна — оселя твоя, в якій ні повернутись, ні встати.

Ти чуєш, Оксене?

Не чує. Не бачить...

Інше вбачається йому за отією весняною красою, і вже накидає оком на поле сусіда, що крає Оксенове серце своєю запущеністю: бач, половина в толоці, три роки гуляє земля, посіять пшеничку — рукою колосків не дістав би! Вже міряє схвильованими кроками поле з іншого боку (ще недавно своє, а тепер отого гольтіпаки, що й коня нещодавно продав, і гроші процвиндрив!): земля аж кричить за

плугом та бороною! Чи не взять із половини в оренду? «Як Бог поможе, то так воно й буде!» — зовсім уже веселішає Оксен та й, знявши шапку, осіняє себе урочистим широким хрестом, повернувшись прямо на схід, де Божий престол, де врата раю...

Що ж, мертвому — мертве, а живому — живе.

І, відстоявши службу божу, іде Оксен у сільраду добитися, щоб йому поновили право голосу. Бо який він ниньки куркуль? Має стільки ж землі на їдока, як і всі, — ні більше ні менше. Сам оре і сіє, збирає і молотить, не бачить ні дня ані ночі, і якщо в нього комора й повніша, ніж в інших, то причиною тому ось ці мозолі на долонях. Та заощадливість, та віра у Бога. Бо зроду-віку вони, Івасюти, отак і стягалися на багатство: крихта до крихти, тріска до тріски — не доїж, не допий, а поклади щось до скрині. Все наживалося чесною працею, власним горбом, а не чужими руками.

— Не чужими руками? — перепитує Ганжа та й переводить погляд на свої укорочені долоні. Лежать вони перед ним на столі непорушні, важкі, і Ганжа розглядає їх з якимось болісним задумом. І всі присутні мимоволі дивляться на них, і Оксен теж не може одірвать од них погляд. — Чесною працею? — допитується Ганжа. Зводить нарешті голову, дивиться прямо на Оксена: неприязною свинцевою сиззю наливаються тепер очі його. — Що ж, може, й так... Може, й справді твій рід жив тіки з чесною праці... Нікого не визискував, не грабував... А ми, нечестивці, безпричинно кривдили тебе оці всі роки. І тебе, і все твоє святе та боже сімейство... Жаль, що я невірний, а то змалював би з тебе, Оксене, ікону та щодня і мовився б на неї...

За спиною в Оксена, що стоїть перед столом голови, лунає уїдливиий смішок.

— Бог вам суддя, Василю! — відповідає ображено Оксен. — А я, як перед Христом, присягаю: ніколи громаді зла не заподіяв!

— Е, не грішіть, Оксене, не грішіть! — встряє до розмови Іван Приходько. Сидів до цього аж в кутку, навпочіпки, спершись спиною на вичовгану до рудої глини стіну, смалив цигарку з «дайтеякщовамнежалко» тютюну і аж посмикувався від бажання й собі хлюпнути гарячого до суперечки.

— І ви, Йване, туди ж! — докірливо похитав головою Оксен. — Нема, видно, у вас Бога в серці...

— А у вас був? — спаленів відразу Іван та й вискочив задерикуватим півником на середину кімнати. Став перед Оксеном, наставив супроти нього великого прокуреного пальця з чорним надломленим нігтем. — Ось подивіться, людоньки, на нього, який він святий та Божий! А лісок пам'ятає?!

— Який лісок?

— Отой самий... Отой, що ми в чотирнадцятім громадою у пана було торгували... Хто нам тоді дорогу перебіг? Може, забули, Оксене?

Оксена відразу ж кидає в жар. Відчуває насторожену, ворожу до себе увагу дядьків і з запізнілим каяттям картає себе за те, що затіяв розмову на людях. Та звідки ж він знав, що цей клятий Іван згадає про отой лісок!

— Це щось для мене нове, — підсипає жару Ганжа. — Розкажіть-но, Іване.

— Та що тут і розказувати! Торгували ми ото всією громадою в пана лісок... вже були зовсім сторгувалися...

а Івасюта й перебіг нам дорогу... Пішов потай до пана та й підкинув зайву сотню... Пан йому й уступив отой ліс. А громаді — дулю із маком!

— Ще й просив пана, щоб нікому про це не казав. А пан другого дня нам усе й виказав: «Торгуйте тепер, люди, в Івасюти, бо я йому вже продав...»

Оксен уже не повертається на той другий голос. «Господи, коли то було, а вони й досі очі виймають!.. Порятуй мене, Боже, од людської заздрості!» Але зводиться з-за столу Ганжа — і тут уже не допоможе жодна молитва!

— Що, дядьки, може, й справді забудемо Івасютам всі кривди та й приймемо до нашого гурту? Наймитів він не мав...

— Як то не мав? — аж підскакує Приходько. — А Христину забули?

— Яку Христину? — удає, що він нічого не знає, Ганжа — Яку Христину, Оксене?

— Бійтесь Бога, Іване! — допечений до живого, повертається до Приходька Оксен: голос його аж тремтить від образи. — Хай вам Бог простить, якщо ви вже мені й Христиною очі виймаєте!

— А хто ж тоді у вас наймитував, як не Христина?

— Та то ж моя родичка! — мало не плаче Оксен. — Жінка ж у мене народила дитину... треба ж було якусь поміч узяти!

— А ми своїм дуже поміч беремо? — наскакує на Івасюту Приходько. — Он моя... Іще й піт не обсох після половів, а вона уже за серпа та на поле... То чим моя гірша вашої? Що не вчилась по гімназіях, як легкий хліб їсти?

— Дак то ж панська кісточка! — глумливий бас од порога. — Куди вже нашим, репанам...